

Mgr Mateusz Gholamy
Łódź – UM

OBRAZ SCHIZOFRENII W FILMIE

Abstract

This article contains the review of films which presents the topic of schizophrenia. Author tries to describe various points of view on this mysterious disease presented by different filmmakers in their films. For the first time schizophrenia was shown in “The Snake Pit” from 1948. One of the very important film which had strong impact on public image of psychiatry was “One Flew over the Cuckoo’s Nest” directed by Milos Forman. Many films try to better understanding people with schizophrenia, for example: “Beautiful mind” by Ron Howard and “Shutter Island” by Martin Scorsese. An interesting film showing connections between genius and madness is Pi by Darren Aronofsky. Original cinematic portrait of schizophrenia is “Through a glass darkly” by Ingmar Bergman. Bergman connected development of schizophrenia with disturbed family relations and the erosion of human relationships.

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi przegląd dzieł filmowych ukazujących problematykę schizofrenii. Autor próbuje ukazać w nim różnorodność spojrzenia filmowców na te zagadkową i do dziś niezbadaną do końca chorobę. Po raz pierwszy schizofrenia jako choroba została ukazana w filmie “Kłębowski zmij” z 1948 roku. Bardzo ważnym filmem dotyczącym nie tylko schizofrenii, ale mającym wpływ na sposób postrzegania ludzi chorych psychicznie był “Lot nad kukułczym gniazdem” Milosa Formana. Istotną część tej grupy filmów stanowią te próbujące zrozumieć świat osób cierpiących na schizofrenię. Zalicza się do nich m.in. “Piękny umysł” Rona Howarda i “Wyspę tajemnic” Martina Scorsese. Ciekawym filmem ukazującym spłot geniuszu i szaleństwa, a więc schizofrenii i towarzyszącego jej twórczego talentu jest “Pi” Darrena Aronofsky’ego. Oryginalnym filmowym obrazem schizofrenii jest “Jak w zwierciadle” Ingmara Bergmana. Bergman wiązał rozwój schizofrenii z zaburzonymi relacjami rodzinnymi oraz erozją kontaktów międzyludzkich.

W związku z tym, że w XX wieku, a szczególnie po II wojnie światowej najpopularniejszą gałęzią kultury stało się kino, wydaje się, że to właśnie ono ma dzisiaj największą siłę oddziaływania na przeciętnego odbiorcę, kształtując w dużym stopniu

jego wiedzę o świecie. Nie bez powodu używa się określenia „przemysł filmowy”, głównie w odniesieniu do Hollywood, bo produkcja filmów ma obecnie charakter masowy i taśmowy. Jej zadaniem jest uzyskanie jak największej oglądalności i wynikających z niej zysków, połączonej często z częściowym lub całkowitym wyzbyciem się ambicji artystycznych. Jednak dzięki swojej masowości, kino, jak żadna inna ze sztuk, ma obecnie niezwykłą moc kreowania masowej wyobraźni. Kino przyczyniło się także znacząco do kształtowania popularnego i potocznego obrazu chorób psychicznych, w tym schizofrenii, a także metod stosowanych w ich leczeniu.

Schizofrenia była przedstawiana przez filmowców w różny sposób. Pierwszym ważnym filmem poruszającym temat schizofrenii było „Kłębowisko żmij” z 1948 roku w reżyserii Anatola Litvaka z Olivią de Havilland w roli głównej. Film rzetelnie pokazuje ówczesne funkcjonowanie amerykańskiego leczenia psychiatrycznego. Główna bohaterka, chora na schizofrenię, jest poddawana elektrowstrząsom i hydroterapii. Szpital psychiatryczny jest przedstawiony jako moloch, nieprzyjazna chorym instytucja, skostniała i sformalizowana, której symbolem staje się okrutna pielęgniarka Davis.

Film ten okazał się przełomem. Po raz pierwszy pokazał kliniczny obraz schizofrenii i metod jej leczenia, przełamując tabu jakie istniało dotychczas wokół tej choroby. Przyczynił się także do szeregu zmian w funkcjonowaniu szpitali psychiatrycznych, które uczyniły je miejscami bardziej przyjaznymi dla pacjentów.

Chyba najważniejszym filmem, którego akcja osadzona jest w szpitalu psychiatrycznym był „Lot nad kukułczym gniazdem” z 1975 roku w reżyserii Milosa Formana z Jackiem Nicholsonem w roli głównej. Powstał on na podstawie powieści Kena Keseya, amerykańskiego pisarza, przedstawiciela pokolenia beatników, a następnie guru ruchu hippisowskiego. „Lot nad kukułczym gniazdem” ma wyraźną wymowę antypsychiatryczną. Szpital psychiatryczny staje się w filmie symbolem ucisku wszechwładnej instytucji nad ludźmi, wręcz alegorią państwa totalitarnego. Jedyną rzeczą potrzebną pacjentom jest wolność. To ona przedstawiona jest jako najwyższa wartość i najskuteczniejsze lekarstwo na wszelkie choroby psychiczne, których zresztą samo istnienie jest w filmie podważane. Symbolem opresyjnej instytucji staje się po raz kolejny pielęgniarka, grana przez Louise Fletcher siostra Ratched. Film pokazuje także różne metody leczenia stosowane w psychiatrii: elektrowstrząsy, przedstawione jako okrutne narzędzie dyscyplinowania pacjentów oraz lobotomię. Siła oddziaływania filmu była tak duża, że na wiele lat ograniczył on stosowanie terapii elektrowstrząsowej, tworząc na jej temat szereg fałszywych mitów, pokutujących jeszcze do dziś.¹

Inne oblicze schizofrenii pokazał Roman Polański w filmie „Wstręt” z 1965 roku z Catherine Deneuve w roli głównej. Schizofrenia jest tu utożsamiona z szaleństwem i obłędem, który czyni główną bohaterkę kompletnie niepoczytalną i niebezpieczną

¹ Edward Shorter: Historia Psychiatrii. Warszawa 2005 s. 308

dla otoczenia (morduje dwie osoby). Widz jej nie współczuje, jej choroba zagraża porządkowi świata i budzi wyłącznie przerażenie.

Ważny nurt stanowią filmy, które pochyłają się ze współczuciem nad losem osób chorych na schizofrenię, próbujące pojąć i zrozumieć ich świat, wykazujące się przy tym nierzadko głębokim humanizmem.² W filmie „Piękny umysł” Rona Howarda z 2001 roku z Russelem Crowe w roli głównej, oglądamy prawdziwą historię Johna Nasha, zmagającego się ze schizofrenią, genialnego matematyka, laureata Nagrody Nobla. Wchodzimy w świat jego urojeń i przez długi czas, podobnie jak sam bohater, nie odróżniamy ich od rzeczywistości. W filmie pojawia się także wątek leczenia wstrząsami insulinowymi oraz problem działań niepożądanych klasycznych neuroleptyków, które doprowadzają Nasha do zarzucenia leczenia i nawrotu objawów wytwórczych. „Piękny umysł” odniósł duży sukces kasowy i artystyczny, zdobywając cztery Oscary, w tym za najlepszy film. Przyczynił się także do popularyzacji wiedzy o schizofrenii, ucząc współczucia, szacunku i tolerancji dla chorych. Do dzisiaj jest to najbardziej znany film poruszający tematykę tej choroby.

Podobny zabieg jak w „Pięknym umyśle”, wykorzystał Martin Scorsese w „Wyspie Tajemnic” z 2010 roku z Leonardo di Caprio w roli głównej. Oglądając film, przez większość fabuły jesteśmy przekonani, że przyglądamy się śledztwu prowadzonemu przez agenta FBI na terenie zakładu psychiatrycznego. Dopiero pod koniec wychodzi na jaw, że główny bohater jest w rzeczywistości chorym na schizofrenię pacjentem szpitala, który wymyślił sobie całą tę historię. Korzystając z pozornie gładkiej formuły kryminału, wzorowanej na kinie noir, film przemycza wiele istotnych informacji związanych z historią psychiatrii i leczenia schizofrenii w latach 50 - tych. Pojawia się w nim wątek eksperymentów medycznych na chorych psychicznie, sporu między biopsychiatrią a psychoterapią, lobotomii oraz wykorzystania i skuteczności metody poznawczo-behawioralnej w terapii schizofrenii. Motyw schizofrenii jako poważnego problemu społecznego, związanego z biedą, wykluczeniem i stygmatyzacją przedstawiają filmy „The Caveman’s Valentine” (2001), „Solista” (2009) oraz „Fisher King” (1991).

Romantyczną wizję tragicznego splotu geniuszu i szaleństwa przedstawia dzieło Darrena Aronofsky’ego „Pi”. Jego bohater, Max Cohen, podobnie jak John Nash, jest cierpiącym na schizofrenię wybitnym matematykiem. Cohen szuka wzorów ostatecznych, za pomocą których rozwiąże największe zagadki istnienia i będzie mógł kontaktować się z Bogiem. Schizofrenia jest przedstawiona u niego jako immanentna cecha geniuszu, wydaje się, że gdyby pozbawiono go tej „królewskiej choroby”, straciłby swoje niezwykle zdolności. Film Aronofsky’ego wyróżnia specyficzna atmosfera, gesta, duszna, klaustrofobiczna, rodem z horroru.

² Grażyna Stachówna: Filmowa uroda schizofrenii. *Dekada literacka* 2002 nr 3/4 s. 185

„Pająk” Davida Cronenberga z 2002 roku z Ralphem Fiennesem w roli głównej jest precyzyjnym i analitycznym studium schizofrenii paranoidalnej. Jest to jeden z nielicznych filmów tak dokładnie opisujących symptomatologię schizofreniczną i chyba jedyny, którego sens fabuły sprowadzony jest wyłącznie do klinicznego zapisu przebiegu tej choroby.

Rozumienie schizofrenii przez pryzmat zaburzonych relacji rodzinnych zaproponował wybitny szwedzki reżyser, Ingmar Bergman w filmie „Jak w zwierciadle” (1961). Motywem powracającym we wszystkich dziełach Bergmana jest problem braku komunikacji między ludźmi, niechęci, czy niemożności głębokiego, prawdziwego i autentycznego porozumienia z drugim człowiekiem.³ W „Jak w zwierciadle” nie podważa się istnienia schizofrenii, ani sensu farmakoterapii, natomiast erozja więzi między członkami rodziny zostaje ukazana jako główny czynnik powodujący nawrót i zaostrzenie choroby u głównej postaci Karin. Dla Bergmana schizofrenia jako szczególnym rodzajem doświadczenia, zagadkowym fenomenem, na poły mistycznym i religijnym, który z jednej strony czyni człowieka wyjątkowo kruchym i delikatnym, zupełnie bezbronny wobec zła, cierpienia, samotności i bólu istnienia, a z drugiej strony daje szansę na „ujrzenie Boga”.

Istnieje także szereg filmów, które nie trzymają się klinicznych definicji psychiatrycznych, a w ramach autorskiej swobody wypowiedzi i artystycznej wizji tworzą swoiste „kolaże” różnych chorób psychicznych, których schizofrenia jest istotnym elementem. Najczęściej filmowcy łączą ją, a pewnie także myślą, z zaburzeniem dysocjacyjnym tożsamości (osobowość mnoga), zaburzeniem obsesyjno - kompulsyjnym, chorobą alkoholową, zespołem maniakalno - depresyjnym, a także autyzmem.⁴ Do przykładów takich dzieł można zaliczyć słynną „Psychozę” (1960) Alfreda Hitchcocka, „Lśnienie” (1980) Stanleya Kubricka, „Mr Brooks” (2007), czy „K-PAX” (2001).

W Polsce problematyki schizofrenii dotyczą takie filmy jak: „Dotknięci” (1988) Wiesława Saniewskiego, „Palimpsest” (2006) Konrada Niewolskiego, „Ogród Luizy” (2007) Macieja Wojtyszki czy zrealizowany w ostatnim czasie „Lęk wysokości” (2011) Bartosza Konopki.

³ Tadeusz Szczepański: Kieślowski wobec Bergmana, czyli Tam, gdzie spotykają się równoległe. W: Kino Krzysztofa Kieślowskiego / pod red. T. Lubelskiego. Kraków 1997 s. 165

⁴ <http://www.kinoterapia.pl/2012/12/22/w-tym-szalenstwie-nie-ma-metody-o-psychiatrii-w-filmie-fabularnym/>